

JIZZAX VOHASI YUZ(JUZ)LARINING ULOQ O'YINI VA UNING LOKAL XUSUSIYATLARI

Dulanov Otabek Yuldashevich,

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Tarix va falsafa kafedrası

katta o'qituvchisi, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

otabekdulanov56@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-1141-7475>

UDK: 39:316.334.52(091)(575.151)

Annotatsiya: Ushbu maqolada Jizzax vohasi aholisining milliy o'yinlarida uloq o'yinining o'ziga xos xususiyatlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Uloq, novvos, jussa, chavandoz, po'stak, tuyoq, teri, polvon, buzoq, tomoshabin.

Аннотация: В данной статье рассказывается об уникальных особенностях игры в козла в национальных играх жителей Джизакского оазиса.

Ключевые слова: Козел, пекарь, юсса, наездник, чистить, копыто, кожа, борец, теленок, зритель.

Abstract: This article discusses the specific features of the Uloq game in the national games of the inhabitants of the Jizzakh oasis.

Keywords: Uloq, novvos, jussa, cavandoz, bark, hoof, skin, wrestler, calf, spectator.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Jizzax vohasi aholisi uloq o'yinlarining o'ziga xos hududiy lokal xususiyatlari uloq tanasini tanlash va tayyorlash bosqichidan boshlanadi. Chunki uloq tanasini tanlash, tayyorlash o'yinning qiziqarli, shijoatli, zavqli o'tishi uchun ahamiyatlidir. Uloq tanasini tanlashda birinchi galda to'planishi kutilayotgan polvon-chavandoz va otlar nufuzining geohududiy kengligi, g'oliblar uchun qo'yiladigan sovrinlarning salmog'iga e'tibor qaratilgan.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Jizzax vohasi o'zbek, turkman va tojik aholisi orasida uloq chopish uchun oldindan o'rtacha musobaqa uchun, asosan, tirik vazni taxminan 100-110 kilogrammli novvos buzoqcha tanlangan.

Uloq musobaqasiga buzoqcha tanlash asosan Farg'ona vodiysi hududidagi o'zbek, qirg'iz, tojik aholilari uloq o'yinlariga tegishli bo'lib, O'zbekistonning Toshkent, Sirdaryo, Jizzax, va Surxondaryo voha viloyatlaridagi uloq o'yinlariga maxsus echki (taka) boqilib, og'irligi 40- 50, hatto 55-60 kilogrammgacha (ayrim hollarda 50-60 kilogrammli novvoscha tanasi ham) tayyorlangan[1]. Bu holat esa voha uloq turi uchun uloq tanasining tanlanishidagi lokal xususiyatdir.

Geohududiy jihatdan qat'iy nazar, uloq uchun tanlanadigan echki yoki buzoq erkak zotli bo'lishi shart. Bunday udum azaldan an'anaga aylanib kelgan. Agar sovliq yoki g'unajin tanasi tayyorlansa, bunday uloq o'yinlari talofatli o'tib, ayrim chavandoz va otlar sog'lig'iga shikast yetishi mumkin deb, hisoblangan. Yuqoridagi ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, Jizzax vohasi etnomadaniy mintaqasida uloq o'yini uchun buzoqcha maxsus boqilmagan, to'g'ridan-to'g'ri tanlangan. Novvoschani tanlashda ular orasidan imkon qadar yaxshi o'smagan, tez katta bo'lmaganlari, yoshi oshgan bo'lsa-da, jussasi kichik bo'lganlari ajratib olingan. Chunki bunday buzoqlarning terisi (po'stagi) mustahkam bo'lib, uloq o'yinidagi chavandozlarning tortishuvlarida titilib ketmasligi e'tiborga olingan[2]. Masalaning yana bir jihat shundaki, mabodo Jizzax vohasi hududidan echki o'ynalanadigan viloyatlarga uloqchi chavandozlar musobaqa uchun tashrif buyursa, ularning izzati va hurmati uchun echki tanasidan tashqari, novvos tanasidan tayyorlangan uloq ham o'yinga tashlangan va echki uloq tanasi chopiladigan hududlardan mehmon chavandozlar tashrif buyursa, aksincha holat bo'lgan[3].

Uloq musobaqasiga tanlangan, ya'ni 100-110 kilogrammli tirik vaznli buzoq tanasining qorin qismidan 15-20 santimetr chamasida yorib, ichki a'zolari tozalangan, og'irligi taxminan 60-70 kilogramm qolgan. Teshib olingan joy pishiq ip yoki teri mahsulotidan tayyorlangan maxsus ip bilan qaytadan mustahkam qilib tikib qo'yiladi. Chunki ochiq qolgan hollarda go'sht ifloslanishi, shu joyga uloq o'yini jarayonida ot tuyog'i tushib qolishi va yiqilishi mumkin. Uloqning ichki qismi tozalanib tayyor bo'lgach uning to'rt oyog'i tirsagidan olib tashlanadi.

Ayrim hollarda, asosan, Jizzax viloyatida buzoq (novvoscha) ulog'i o'ynaladigan o'yinlardagi o'ziga xoslik shundaki, uloq uchun 110-120 kilogrammli novvoschalar tanlanib, so'yib tozalangandan so'ng og'irligi 70-80 kilogramm tashkil qilgan. So'yilgan uloq og'ir bo'lsa, bo'yin qismidan bir oz go'sht olinib, yana qaytadan tikib qo'yish hollari ham uchrab turadi. So'yilgan buzoq ulog'i kalla qismini olishda (agar uloq 80 kilogrammdan og'ir bo'lsa) ikki qulog'i terida qolgan holda boshidan ajratib jussasida qoldiriladi. Chunki, ikki quloqning qolishi ma'lum bir ma'noda chavandozga uloqni ko'tarish uchun qulaylik yaratsa, ikkinchi tomondan chavandozlarning tortishuvlariga, o'yinni kurashlar asosida qiziqarli o'tishiga ham ta'sir qiladi. Ko'p hollarda uloq dumi 15-20 santimetr qoldirilib, qolgan qismi olib tashlanadi, chunki tortishuv jarayonida uloq dumini boshqa bir chavandoz egari qoshiga o'rab olib, g'irromlikka yo'l qo'ymasligi uchun shunday qilinadi[4].

Aksariyat vaqtlarda va ayrim joylarda uloq (buzoqni) tanasining orqa oyog'i tirsagidagi pay qismidan ushlash uchun faqat bir oyog'i teshib qo'yiladi. Bu jarayon yerdan olayotgan chavandoz uchun qulaylik tug'dirsa, ikkinchi oyog'ining tirsagi teshilmasligi raqiblari g'irrom sanalgan ikkinchi oyog'iga ip bog'lash yoki qamchi dastasini tiqib olishi, egar qoshiga tiqib olishining oldi olinadi. Chunki ip bog'lash, qamchi dastasi yoki egar qoshiga kiritib olish g'irromlik sanaladi. Hududiy urf-odatga ko'ra bir to'yda faqat bitta, ikkita yoki uchdan ortiq uloq tayyorlangan. Yig'ilgan otlar, chavandozlar

ko'p bo'lgan hollarda uloq chidam bermasligi, yirtilib ketishi mumkin, shunda ikkinchisi tashlangan. To'ydan tashqari ommaviy hosil, Navro'z bayramlarida, viloyat, shaharlarning yubiley to'ylarida bir paytning o'zida ikkita, uchta uloq o'rta tashlanadi. Shuning uchun uloq tanasi o'ntagacha tayyorlanadi. Har bir tashlangan uloq guruhlariga maxsus hakamlar tayinlab qo'yiladi.

Jizzax vohasidagi aholi uloq o'yini uchun tayyorlanadigan jonzo'tni maydonga olib kirish jarayoni Farg'ona viloyatida amal qilib kelayotgan tartib-qoidalaridan farq qiladi. Jizzax viloyati hududida o'tkaziladigan uloslarda jonzo'tning ichki a'zolari hamda oldingi oyoq tuyoqlari tanasida qoldiriladi. Xuddi shuningdek, Samarqand viloyatida ham uloq tanasini tayyorlash shunday tartibda bo'lib, uning farqli jihati 10 taga yaqin uloq tanasi tayyorlanishi tamoyilga kirgan. Chunki, Samarqand viloyatining ayrim hududlarida uloq o'yinida g'olib chiqqan chavandoz bu yerda o'yinda ishtirok qilgan echki tanasining ham egasi hisoblangan[5].

Jizzax vohasida uloq o'yini uchun tashlangan uloq tanasining ichki a'zolaridan tozalab, qayta tikib qo'yish odati sanitariya-gigiyena qoidalariga amal qilishga yo'naltirilgan hamda o'yindan so'ng uloq o'yinida o'ynalgan echki yohud novvos go'shtining iste'molga yaroqlilik darajasi saqlanib qolingan. O'yinda chopilgan uloq tanasini iste'mol qilish borasida xalq orasida shunday naql borki, go'yo uzoq vaqt kasalmand bo'lgan bemor, farzandsiz ayol iste'mol qilsa, bemor shifo topadi, farzandsiz farzand ko'radi[6]. Buning yana bir muhim jihati shundaki, moddiy tejamkorlik nuqtai nazaridan ham jizzaxcha qoidalar e'tiborga loyiq. Yuqorida qayd etganimizdek, uloq tanasining bir kun oldin tayyorlanishi jarayonida biroz sovuq suvga solib olingach, salqin xonaga yoki tashqariga ilib qo'yiladi. Sovigan uloslarning chidamlilik, pishqlik darajasi yanada oshadi. Tanadagi barcha qon, suyuqliklar qotishi uchun ham shunday qilinadi[7].

Jizzax vohasida tashkil etiladigan o'yinning lokal jihatlaridan yana biri, uloq tanasini tayyorlash bilan birga o'yin

o'ynaladigan maydonni tanlash va tayyorlash ham jiddiy yondashuvni talab qilgan. Bu jihat tabiiy geografik omilga va xalqning uzoq asrlik tajribasiga tayanib, ish ko'rishni taqozo qilgan.

Bu o'rinda Farg'ona Mintaqasida esa aholi joylashuvi zichligi, hududning reylefi, tomoshabin aholining xavfsizligi, uyushtiriladigan uloq o'yinining qulay va ochiq tomosha qilish imkoniyati kabi omillar nazarda tutilgan. Yuzlab uloq o'yinlarining guvohi va kuzatuvchisi sifatida shunday xulosaga kelish mumkinki, Farg'ona vodiysi tuman va aholi markazlarida uloq o'yinlari asosan yalanglikda keng tekisliklarda o'tkazilib kelinmoqda.

Uloq o'yini uchun 2-3 gektar maydon tanlanib, maydon atrofi avto-ulovlar yordamida, ular bo'lmagan davrlarda ot-aravalar bilan o'ralgan. Kelishi mo'ljallangan ot, chavandozlar, tomoshabin xalq miqdoriga qarab, maydon bundan ham kengroq tanlangan va tayyorlangan. Shuning uchun maydon tanlashga ham katta e'tibor berilgan, maydonning balandroq joyida sovrin taqdim etuvchi hakamlar uchun alohida joy ajratilgan. Sovrin beruvchi sifatida oqsoqollardan biri to'y kuni tanlanib, unga sovrinlar ro'yxati tuzib berilgan. Maydonning arava bilan o'ralishi (hozirda avto-ulovlar bilan) tomoshaga kelgan xalq xavfsizligi, ularning o'yinga xalaqit bermasligi uchun tashkil qilingan. Tomoshabinlar aravalarda yoki xavfsizroq baland joylarda o'tirib tomosha qilishadi. Uloq o'yiniga maydon tanlash bilan bog'lik jarayon Jizzax vohasidagi o'zbeklar yashaydigan hududlardan farqli o'laroq, tojik hamda turkmanlarda tog' va tog' oldi Mintaqaviy kengliklar tanlangan. Ularda uloq o'yini uyushtiriladigan joy sun'iy to'siqlar bilan emas, tabiiy chegaralar bilan (dara, jarlik, adirlik va hokazo) muhofazalangan. Jizzax vohasida uloq o'yinining qadim zamonlardan, o'ziga xos tartib-qoidalari

shakllangan va zamonlar o'tishi bilan ularga yangi qoidalar qo'shib borilgan.

Jumladan, Jizzax vohasida qadimdan uloqni biror marra (belgilangan joy) ga tashlash qoidasi bo'lmagan. Marra qoidasi keyingi XX asrning 80-90 yillaridan boshlab kirib kelgan. O'yin boshlanishi oldidan uloq chopish qoidalari keksa chavandoz yoki o'rtadagi bosh hakam (bakovul, solimchi) tomonidan chavandozlarga ko'rsatib o'tilgan. Uloq o'yinida, ya'ni buzoq tanasi chopiladigan uloqda chavandoz yerga engashganda ustiga ot solmaslik, piyodalar tomonidan chavandozga uloqni olib berish, uloq ko'targan chavandozning teskari, orqa tomonidan tortib yiqitmaslik, uloqqa ip (yakka tizgin, ko'r tizgin) solmaslik, qamchi dastani buzoq poyiga tiqmaslik. uzangini qayirib egar qoshiga ilish, uloq payini egar qoshiga tiqib olmaslik, tomoshabinlar ichiga olib bormaslik, yoppa (otga o'ngarilgan) uloqni tortmaslik (faqat Baxmal tumanida)[8] o'yinni bosh solimchi (hakam) tomonidan to'xtatish haqidagi buyruqqa bo'ysunish kabi qoidalar belgilangan. Jizzax vohasida, (Baxmal tumanidan tashqari) otga o'ngarilgan (yoppa qilingan) uloqni tortish mumkin. Baxmal tumanida esa otga o'ngarilgan uloqni tortish ta'qiqlangan (hozirda bu qoidaga amal qilinmaydi)[9].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xullas, Jizzax vohasi aholisining uloq o'yini qadimiy tarixga ega, uning turlari, u bilan bog'liq marosimlar asrlar mobaynida takomillashib, rivojlanib o'zining asosiy ko'rinishlarini saqlagan holda hanuzgacha davom etib kelmoqda. Bu esa Jizzax vohasi aholisining o'tmishi, etnomilliy madaniyati va ma'naviyati yuksak darajada ekanligini ko'rsatadi. Shuning uchun ham uloq o'yinlari bilan bog'liq urf-odat va marosimlarni tarixiy-etnografik aspektda o'rganish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Yo'ldashev. S.V. Farg'ona vodiysi aholisining xalq o'yinlari. Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent. – 2019. B – 87.

2. Dala yozuvlari. Baxmal, Zomin, G'allaorol va Forish tumanlarining tog' oldi hududlari. 2023-2024-yillar.
3. Холлиева К. От — мардлик, куч-ғайрат ва тимсоли. // Маърифат. 2009. 14 апрел
4. Dala yozuvlari. Baxmal tumani, Sutli buloq qishlog'i. 2024-yil.
5. Dala yozuvlari. Zomin tumani, Yettikechuv, Duoba, Karimsoy, Sarikamar qishloqlari. 2023-yil.
6. Dala yozuvlari. Jizzax viloyati. G'allaorol tumani, Dovul qishlog'i. 2023-yil.
7. Dala yozuvlari. Jizzax viloyati. Baxmal tumani Novka qishlog'i. 2023-yil.
8. Dala yozuvlari. Jizzax viloyati, Baxmal tumani. 2023- yil.
9. Dala yozuvlari. Jizzax viloyati, Baxmal, G'allaorol va Zomin tumanlari. 2023-2024-yillar.